

EERW. ALLAN HENDRICKSE EN DIE DRIEKAMERPARLEMENT: PERSEPSIES EN WERKLIKHEID

HO Terblanche*

Abstract

The death of the Rev. HJ (Allan) Hendrickse, former leader of the Labour Party of South Africa, on 16 March 2005, reopened the whole controversy regarding participation in the Tricameral Parliament. This article focuses on the reasons why Hendrickse and the Labour Party opted for participation. It highlights seven reasons. Hendrickse based his political strategy partly on an essay that Nelson Mandela had written in 1958 in which he stated his belief that the democratic and progressive movement should also have a voice in Parliament.

This article also focuses on the fruits of participation. According to Hendrickse, the purpose of their participation was to dismantle apartheid. He firmly believed that a number of apartheid acts were removed because of their presence. He strongly stressed the fact that because of the Labour Party's participation in the Tricameral Parliament, there was a political cross-pollination which inter alia paved the way for the new South Africa. After his death he was lauded by Pres. Thabo Mbeki for the role that he had played.

1. INLEIDING

Met eerw. HJ (Allan) Hendrickse se dood op 16 Maart 2005 is die hele kwessie van deelname aan die Driekamerparlement weer opgehaal. Uit die redaksionele kommentaar van koerante is dit duidelik dat die stof hieroor, selfs na meer as 20 jaar, nog nie gaan lê het nie.

Die **Mail & Guardian** het in 'n geniepsige hoofartikel Hendrickse bestempel as 'n kollaborateur en 'n opportunist: "It would be dishonest to honour Hendrickse as a soldier in the fight against apartheid ...". Feit van die saak was, "that Hendrickse collaborated with apartheid's masters". Die koerant verwys na "the shallowness of his opposition to apartheid" en bestempel sy aansluiting by die ANC in 1994 as opportunisties. Volgens dié blad onthou die bruin aktiviste hom as "a man who

* Departement Geskiedenis, Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit, Port Elizabeth. E-pos: gaanheen@intekom.co.za.

valued power over principle, and who probably retarded the fight for democracy in South Africa". Die hoofartikel is dan ook getitel: "He turned with the tide."¹

Hierdie artikel sal onder meer aantoon dat die **Mail & Guardian** se persepsie nie met die werklikheid te rym is nie. Chris Barron het in 'n artikel in die **Sunday Times** geskryf dat daar diegene is wat Hendrickse bestempel as "a government stooge", "a government lackey" en as 'n "creation of apartheid". Barron verwys na Hendrickse se deelname aan die Driekamerparlement en meld dat "for the first three years ... his opposition to apartheid was unimpressive".² Liz McGregor maak die bewering in **The Guardian** dat Hendrickse "spent his political career in and out of bed with the ruling National Party",³ terwyl die **Cape Argus** na hom verwys het as "a man of contradictions" en "a man riddled with political contradiction".⁴ Die verslaggewer, Yuri Thumbran, beskryf Hendrickse as 'n komplekse man: "Hy was polities 'n fyn strateeg en kon situasies tot sy voordeel uitbuit."⁵

Maar aan die ander kant het pres. Thabo Mbeki in sy huldeblyk na Allan Hendrickse verwys as "a prominent activist and leader ... of the liberation struggle", wat oor dekades heen 'n belangrike rol gespeel het as 'n argitek van die nuwe Suid-Afrika: "During the most difficult period in the struggle against apartheid, from the beginning of the 1960s onwards, he raised his voice against this evil system, in favour of a democratic South Africa."⁶ In die lig van hierdie uiteenlopende menings oor die rol wat Hendrickse in die Suid-Afrikaanse politiek gespeel het, wil dié artikel ontledend die vraag beantwoord in hoeverre die persepsies oor Hendrickse se bydrae die werklike toedrag van sake weerspieël.

2. BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

Helenard Joe Hendrickse is op 22 Oktober 1927 in Uitenhage gebore. Hy sou vir meer as 'n halfeeu betrokke wees in onderwys, die Kerk, politiek en die stryd teen apartheid. Sy vader, Charles William Hendrickse (1896-1972), was vir 38 jaar lank die skoolhoof van die Dower Practising School (1921-1959) en vir 42 jaar lank die predikant van die Dale Street Congregational Kerk (1929-1972). In 1945 het hy die eerste bruin voorsitter van die Congregational Union of South Africa (CUSA) geword. Die Hendrickses was gesiene inwoners van Uitenhage.⁷

¹ **Mail & Guardian**, redaksioneel, 17 Maart 2005.

² C Barron, "Allan Hendrickse: The 'stooge' who turned into a rebel", **Sunday Times**, 20 Maart 2005.

³ L McGregor, "Obituary: The Rev. Allan Hendrickse", **The Guardian**, 21 Maart 2005.

⁴ **Cape Argus**, redaksioneel, 18 Maart 2005.

⁵ Y Thumbran, "Allan Hendrickse: in memoriam ..." **LitNet**, kommentaar, 18 Maart 2005.

⁶ Pres. Thabo Mbeki, Message of Condolences, 26 Maart 2005.

⁷ HO Terblanche (red), **Uitenhage 200, 1804-2004** (Uitenhage Bicentenary Committee, 2004), pp. 50-7, 78-9.

Allan Hendrickse het aan die Livingstone High School in Kaapstad gematrikuleer. Daar het hy onder die invloed gekom van die Non-European Unity Movement (NEUM). In 1950 behaal hy sy BA-graad en diploma in Teologie aan die Universiteit van Fort Hare. Van sy tydgenote was Robert Mugabe, Robert Sobukwe, Seretse Khama en Gatscha Buthelezi. In 1956 het hy ook sy Hoër Onderwysdiploma met onderskeiding verwerf. Terwyl hy gedurende 1952-1955 in Kaapstad onderwys gegee het, het hy betrokke geraak by die Teachers' League of South Africa (TLSA). Vir hom was dit belangrike vormende jare.⁸

Op 6 Mei 1951 word hy deur sy vader as leraar van die Dale Street Congregational Kerk georden. Hy bedien die gemeente vir 35 jaar, soos sy vader, sonder enige vergoeding. Sy bediening eindig in April 1986 toe die Kerk 'n besluit van die United Congregational Church of Southern Africa (UCCSA) bekragtig dat hy as parlamentslid moet bedank ten einde sy status as predikant te behou. In Junie 1986 stig sy ondersteuners die Uitenhage Congregational Kerk.⁹ Hendrickse het dié gemeente bedien tot met sy dood op 16 Maart 2005. Hy was dus predikant in 'n tentmaker-bediening vir byna 54 jaar. Deur al die jare was die gemeente steeds sy eerste liefde.

Gedurende 1957-1969 het hy op Uitenhage en in Port Elizabeth onderwys gegee. As onderwyser en predikant raak hy teen die einde van die vyftigerjare al hoe meer polities betrokke. Rondom 1960 het hy as bestuurslid van die plaaslike ANC gedien en ontmoet hy Nelson Mandela vir die eerste keer. Hendrickse is in Julie 1961 'n lid van die Port Elizabeth-afvaardiging wat die South African Coloured National Convention te Malmesbury bywoon.¹⁰ Met sy terugkeer het die veiligheidspolisie die eerste klopjag op sy huis uitgevoer. Die era van viktimisasie en afdreiging het aangebreek. Dit het Hendrickse egter net gesterk in sy anti-apartheidstandpunt. 'n Politieke loopbaan was die onafwendbare gevolg hiervan. Die Malmesbury Convention het onder meer geëis dat 'n nasionale konvensie, wat alle Suid-Afrikaners verteenwoordig, byeengeroep moes word om 'n nuwe grondwet vir 'n nie-rassige demokratiese Suid-Afrika op te stel. Dit was dan ook die doelwit wat Hendrickse oor dekades heen nagejaag het. Deur die jare het hy egter sy taktiek en strategie aangepas om langs vreedsame weg hierdie doelwit te verwesenlik.

⁸ P Coetzer, **Allan Hendrickse: Verhoorafwagende** (Librarius, Alberton, 1984), pp. 41-6.

⁹ Kyk A Matabata (red.), **Golden Anniversary of ordination: Rev. H.J. (Allan) Hendrickse, 1951-2001** (Uitenhage Congregational Church, 2001).

¹⁰ G Lewis: **Between the wire and the wall: A history of South African 'coloured' politics** (David Philip, Kaapstad en Johannesburg, 1987), p. 271.

3. DIE VERTEENWOORDIGENDE KLEURLINGRAAD

Die Verteenwoordigende Kleurlingraad (VKR) is in 1964 in die lewe geroep (Wet No. 49). Die VKR is in 1968 vergroot en sy magte verder uitgebrei (Wet No. 52). Die eerste verkiesing van dié raad is op 24 September 1969 gehou. Die Arbeidersparty van Suid-Afrika (AP), wat in 1965 gestig is, was die enigste uitgesproke anti-apartheidsparty wat aan die verkiesing deelgeneem het.¹¹ Dit was dan ook die rede waarom Hendrickse besluit het om as kandidaat van die AP te staan. Hy word met 'n groot meerderheid in Bethelsdorp verkies en verklaar tydens die verkiesingsveldtog dat hy apartheid sou teenstaan: "As a minister I have always regarded apartheid and job reservation as unethical and unchristian." Hy was ook die mening toegedaan dat die verkiesing "had re-awakened the Coloured people politically ... They have been asleep until now."¹²

Wanneer die beweegredes van Hendrickse en die AP om aan die VKR deel te neem ontleed word, blyk dit baie duidelik dat hulle geensins as kollaborateurs of as strooioppe van die regering bestempel kan word nie. In die eerste nuusbrief van die AP, gedateer Maart 1966, is verwys na die feit dat die Federale Party die beleid van afsonderlike ontwikkeling ondersteun. Indien dié party nie teengestaan word in 'n verkiesing nie, kan die regering die indruk kry dat die buin mense apartheid aanvaar: "The Labour Party's rejection of apartheid is written into its constitution. It wishes to use all legal means and machinery to destroy the idea that the Coloured people as a whole accept apartheid. To do this, it must enter the political field and fight the elections on the basis of the present set-up. This it regrets exceedingly, but it sees no practicable alternative."¹³

In die eerste pamflet van die AP is die volgende as rede aangegee waarom die party aan die VKR-verkiesing moet deelneem: "Because the Party cannot see any other form of action at present. Keeping out and 'boycotting' is not a form of activity. It is inactivity." Wat wil die party deur deelname bereik? "In the first place, the Party will go to the people with a policy which rejects apartheid. It will give the people a chance of saying clearly where they stand on this."¹⁴ Op 9 Julie 1966 het dr. RE van der Ross, leier en nasionale voorsitter, op die eerste konferensie van die AP verklaar: "The assault (apartheid) was being made on us as a group and it was being made with political weapons. There was only one reply, to withstand the assault, and to do so with political weapons ... We in the Labour Party chose to resist

¹¹ AJ Venter: **Coloured: A profile of two million South Africans** (Human & Rousseau, Kaapstad en Pretoria, 1974), pp. 496-9.

¹² **Eastern Province Herald**, 26 September 1969.

¹³ "The first year of the Labour Party", lêer in besit van mnr. Peter AC Hendrickse.

¹⁴ **Ibid.**

apartheid. And to do this, we have no option but to use political weapons."¹⁵ In November 1966 het dr. Van der Ross in 'n memorandum verklaar dat die AP as 'n tussentydse maatreël die strukture van die VKR sal gebruik "in order to achieve such advancement for the people and such legislative outlets and experience as may be achieved". Die AP moet aan die verkiesingsproses deelneem om te voorkom "that the field is left clear for pro-Government groups to gain ground".¹⁶

Dit was ook die standpunt van Allan Hendrickse: "Ek het deeglik besef dat as ons nie aan die VKR deel het nie, Tom Swartz en sy Federale Party doodeenvoudig sou oorneem. Hy en sy partyondersteuners ... het die regering en apartheid ondersteun. Ons moes ons stemme laat hoor en die ding van binne teenstaan. Ons moes die situasie politiek uitbuit. Ons doel was om die VKR as 'n instrument vir die politieke ontwikkeling van die Kleurlinge te benut. As gevolg van ons deelname het daar 'n nuwe, ongekeerde politieke bewustheid onder die Kleurlinge posgevat ... Die VKR het aan ons 'n platform gebied van waar ons ... ons stem baie duidelik teen apartheid kon laat hoor."¹⁷ Die destydse leier van die AP, mnr. MD Arendse, het voor die eerste verkiesing van 1969 verklaar: "We accept the proposed council only as an interim measure because it will be the only means of legal expression for the Coloured people. The council should be the stepping stone to eventual full democratic rights."¹⁸

Hendrickse het in April 1970 die nuwe nasionale voorsitter van die AP geword. Die tweede verkiesing vir die VKR het op 19 Maart 1975 plaasgevind. Hendrickse se oorwinning in Bethelsdorp was die grootste in die Oos-Kaap. Beide sy opponente het hul deposito verloor.¹⁹ Die AP het die meerderheidsparty in die raad gevorm en Hendrickse is verkies as lid van die Uitvoerende Bestuur belas met Onderwys. Die oogmerk van die AP was, volgens Hendrickse, steeds "om die stelsel aan die kaak te stel en lam te lê. Ons wou die stelsel van binne vernietig. Ons wou apartheid en die onregverdigheid van die stelsel ontbloot. Niemand anders as ons sou die VKR doodmaak nie."²⁰ Maar eers moes die VKR gebruik word om soveel voordele as moontlik vir die Kleurlinggemeenskap te beding. Hendrickse sou byvoorbeeld op onderwysgebied 'n beter bedeling vir sy mense beding.

In 1983 het Hendrickse in 'n artikel beklemtoon dat die bedoeling van die AP was "to fight apartheid from within. To use the structures (of the CRC) to oppose and expose the fraudulency of this type of representation where all power was vested in

¹⁵

Ibid.

¹⁶

Ibid.

¹⁷

Coetzer, p. 65.

¹⁸

Eastern Province Herald, 22 September 1969.

¹⁹

Terblanche, pp. 189-90.

²⁰

Coetzer, p. 69.

the white Minister of Coloured Affairs."²¹ In 'n latere onderhoud het hy verklaar dat die VKR as verhoog gebruik is in belang van die bruin mense. Die strukture is gebruik "to oppose and expose government policy and to dispose of".²²

Die revolusionêre klimaat in Suid-Afrika het in 1976 kookpunt bereik met Soweto as die brandpunt. Die uitkringende effek daarvan is oor die hele land gevoel. Op 26 Augustus 1976 word Allan Hendrickse op Uitenhage in hegtenis geneem. Geen rede is vir sy inhegtenisname verstrek nie. Hy is ook nooit verhoor nie. Hy sou 60 dae lank in eensame aanhouding in die tronk in Grahamstad deurbring en is uiteindelik op 23 Oktober 1976 vrygelaat.²³ Die **Eastern Province Herald** het sy aanhouding betreur en na Hendrickse verwys as "one of the most popular figures in Coloured politics" en as "one of the most respected of the Coloured community's public representatives". Dié blad het verklaar dat Hendrickse die tipe leier is "with whom there must be increasing consultation if South Africa is to have any hope of orderly progress towards the inevitable elimination of race discrimination".²⁴

In Desember 1978 tydens die AP se nasionale konferensie is Hendrickse as die nuwe leier verkies. In November 1979 het die Uitvoerende Bestuur van die VKR 'n stormagtige vergadering met die Eerste Minister, mnr. PW Botha, gehad. Dit het op 'n openlike konfrontasie uitgeloop, gevolglik is die VKR afgeskaf met ingang 1 April 1980. In die woorde van dr. RE van der Ross, "... another attempt to impose on the people an impotent substitute for legislative power had failed".²⁵ Ten spyte daarvan dat die AP in hul oogmerk geslaag het om die VKR af te skaf, het die party nie afgewyk van die pad van onderhandeling en konsultasie nie. 'n Besluit moes dus geneem word oor nuwe strategieë. Die AP was egter nie bereid om die pad van geweld te loop nie.²⁶

4. MANDELA SE UITSPRAKE

Uitsprake van Nelson Mandela het as rigsnoer vir Hendrickse gedien om uiteindelik aan die Driekamerparlement deel te neem. Hendrickse het meermale na 'n uitspraak van Mandela, nl. dat "the voice of the progressive forces must be heard at the highest echelon of government", verwys.²⁷ In Februarie 1958 het Mandela in 'n opstel die taktiek van boikot ontleed. Die insiggewende opstel is getitel: "Our

²¹ A Hendrickse, "The Constitution (3)", **Leadership SA**, 2(2), 1983, p. 24.

²² Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 16 Mei 2003.

²³ Coetzer, pp. 77-120; **Eastern Province Herald**, 27 Augustus 1976.

²⁴ **Eastern Province Herald**, redaksioneel, 30 Augustus 1976.

²⁵ RE van der Ross: **The rise and decline of apartheid: A study of political movements among the Coloured people of South Africa, 1880-1985** (Tafelberg, Kaapstad, 1986), p. 349.

²⁶ **Eastern Province Herald**, 29 Desember 1980, 30 Desember 1981; **Evening Post**, 30 Desember 1981.

²⁷ Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 30 Mei 2003.

struggle needs many tactics."²⁸ Omdat Hendrickse sy politieke strategie deels op Mandela se sienswyse gebaseer het, is dit nodig om uitvoerig daaruit aan te haal.

Mandela het eerstens daarop gewys dat "by and large, boycott is recognized and accepted by the people as an effective and powerful weapon of political struggle". Hy het ook talle voorbeelde uit die geskiedenis gegee om sy punt te staaf. Hy benadruk egter die feit dat "the boycott is in no way a matter of principle but a tactic weapon whose application should ... be related to the concrete conditions prevailing at the given time". In sommige gevalle is 'n boikot dus die regte opsie, in ander gevalle kan dit onwys en selfs gevaarlik wees. Die boikot is dus 'n taktiese wapen wat gebruik moet word wanneer omstandighede dit vereis: "It is, therefore, a serious error to regard the boycott as a weapon that must be employed at all times and in all conditions." Die boikot is slegs een van verskeie politieke wapens waaroor die bevrydingsbeweging beskik.

Mandela het hom toe spesifiek uitgespreek oor "participation in the system of separate racial representation in any shape or form ...". Volgens hom moet 'n duidelike onderskeid gemaak word tussen "participation in such elections by the people who accept racial discrimination and who wish to cooperate with the Government in the oppression and exploitation of their own people on the one hand, and participation in such elections, not because of any desire to cooperate with the Government but in order to exploit them in the interest of the liberatory struggle on the other hand. The former is the course generally followed by collaborators and Government stooges ... The latter course, provided objective conditions permit, serves to strengthen the people's struggle against the reactionary policies of the Government."

Mandela het in sy betoog spesifiek verwys na die besluit van die South African Coloured People's Organization (SACPO) in 1957 om aan die komende verkiesing van vier blankes om die bruin mense in die parlement te verteenwoordig, deel te neem. Hierdie besluit van SACPO was om verskeie redes die korrekte. Enige besluit wat die bevrydingsbeweging kon help om die Nasionale Party-regering te verslaan of te verswak, was die korrekte. Die verkiesing van vier addisionele anti-NP-parlementslede kon daartoe bydra om die destydse regering te verslaan. Die vier parlamentslede kon ook bykomende druk op die reaksionêre beleid van die regering plaas. Daarop volg die slotbetoog van Mandela: "The parliamentary forum must be exploited to put forth the case for a democratic and progressive South Africa. Let the democratic movement have a voice both outside and within

²⁸ Anon: **Nelson Mandela: No easy walk to freedom** (Heinemann, Oxford, 1989), pp. 61-6.

Parliament ... through Parliament we can reach the masses of the people and rally them behind us."²⁹

Wanneer die AP en Hendrickse se besluite om aan regeringstrukture soos die VKR en die Driekamerparlement deel te neem, geprojekteer word teen die agtergrond van Mandela se betoog, is dit baie duidelik dat die Arbeiders en Hendrickse in geen opsig bestempel kan word as kollaborateurs en strooipoppe van die regering nie. Hendrickse se optrede was in baie opsigte in lyn met Mandela se betoog.

5. BEWEEGREDES VIR DEELNAME

In hierdie afdeling sal die faktore wat 'n rol gespeel het in Allan Hendrickse se besluit om aan die Driekamerparlement deel te neem, ontleed word. Sewe beweegredes vir sy deelname kan aangestip word.

- 1) Die Driekamerparlementstelsel was in sy wese vir Hendrickse onaanvaarbaar; hy het dit egter as 'n vertrekpunt gesien. Op 3 Januarie 1983 het Hendrickse onder meer op die AP se nasionale kongres, gehou te Eshowe, verklaar: "From a Black perspective they (the Government's proposals) appear to be meaningless and here I wish to state emphatically that the Labour Party believes that no constitutional arrangement that does not include the largest number of South Africans can ever be regarded as final nor a guarantee for peace and security ... The Labour Party views the inclusion of the total South African population in the central decision-making process of the country as a corner-stone of the Party."³⁰ In Desember 1984 verklaar hy in Kimberley: "The Party also declared its belief in the effective participation of all South Africans in all processes of lawmaking but decided to participate in the new system not as an end in itself but as a means towards an end. We have clearly stated that the new Constitution had to be seen as a point of departure and not as a place of arrival. At no time did the Labour Party accept the Constitution as final."³¹ Op 30 Januarie 1992 het Hendrickse opnuut in die Parlement benadruk dat dit 'n stelsel is "wat ons besluit het om steeds te gebruik as 'n afspringplek vir die verwerkliking van 'n demokratiese bedeling wat vir alle Suid-Afrikaners aanvaarbaar is ..."³²

²⁹ Anon, pp. 61-6.

³⁰ JA du Pisani (red.), **Divided or united power. Views on the new constitutional dispensation by prominent South African political leaders** (Lex Patria, Johannesburg en Kaapstad, 1986), p. 104.

³¹ Du Pisani, p. 107.

³² **Debatte van die Gesamentlike Vergadering**, 30 Januarie 1992, kol. 415. Kyk ook **Debates of a Joint Meeting**, 21 Junie 1988, kol. 14564-5.

- 2) Hendrickse was ook van mening dat die Driekamerparlement groter magte en meer regte aan die bruin mense verleen het. In 1987 het hy in 'n parlementêre toespraak gewys op "the historical significance of people of colour participating for the first time at the highest level of decision-making ... For the first time people of colour are sitting at the highest echelon of government. It is an undeniable fact that for the first time in the history of South Africa a person of colour served on the Cabinet."³³ In sy toespraak by die Eshowe-kongres van die AP het Hendrickse daarop gewys dat "the real bargaining and effective negotiation possibilities and power of the so-called Coloured people as a constituent element of the Black community is dramatically increased".³⁴ Belangrik vir hom was die feit dat "for the first time, people other than Whites are participating in joint decision-making. This is an important principle that will apply at all levels."³⁵ Die eerste verkiesing vir die nuwe Huis van Verteenwoordigers was op 22 Augustus 1984. Hendrickse se reaksie was dat "a dream would come true for our people because we will be in Parliament".³⁶ Mnr. FW de Klerk het in sy outobiografie die volgende veelseggende opmerking gemaak: "Ironies genoeg het Kleurling- en Indiërleiers my in onlangse samesprekings vertel dat hulle onder die destydse Driekamergrondwet baie meer politieke mag gehad het as wat hulle nou in die nuwe eenmens-een-stem-stelsel het."³⁷ (De Klerk het met dié opmerking heel waarskynlik bruin leiers in gedagte gehad wat by die Nasionale Party aangesluit het.)
- 3) Die Nasionale Party se grondwetlike voorstelle van 1977 was onaanvaarbaar vir Hendrickse en die AP. Die beginsel van drie afsonderlike parlements was vir hom verwerplik: "Die voorstelle van 1977 was totaal onaanvaarbaar in die sin dat dit onmoontlik is vir drie parlements om in een grondgebied gesag uit te oefen. Vir ons was dit 'n belaglike situasie en ons wou daarmee niks te make hê nie."³⁸ Mnr. PW Botha was ook van mening dat 'n eie soewereine parlement vir bruin mense nie geskep kon word nie. Daar kan immers net een sentrale regeringsgesag in die land wees.³⁹ Die politieke korrespondent, Brian Pottinger, het dan ook oor die 1977-voorstelle geskryf: "It was a clumsy affair ... and it was seen to be too much of a unilateral creation ... the coloured Labour Party, then considered by the Government to be a radical body, had refused to be steamrolled into accepting the scheme (they in fact drew up

³³ **Debates of the House of Representatives**, 24 Augustus 1987, kol. 2407.

³⁴ Du Pisani p. 105.

³⁵ Hendrickse, p. 24.

³⁶ **Eastern Province Herald**, 21 Augustus 1984.

³⁷ FW de Klerk, **Die laaste trek - 'n nuwe begin. Die outobiografie** (Human & Rousseau, Kaapstad en Pretoria, 1998), p. 115.

³⁸ Coetzer, p. 126.

³⁹ De Klerk, p. 101.

their own proposals known as the Du Preez Report) and the Government planners had been forced back to the drawing board."⁴⁰ Die Driekamerparlement van 1983 het nie aan die AP se vereistes voldoen nie, maar die beginsel van een parlement het dit werkbaar gemaak, aldus Hendrickse.⁴¹

- 4) Hendrickse het die beginsel van deelname, oorreding en onderhandeling heelhartig onderskryf. Hy het geweld in beginsel verwerp. In sy Eshowe-toespraak het Hendrickse verklaar: "The Labour Party has repeatedly stated that it would continue to follow the path of negotiation and seeks non-violent solutions to our problems. But the Party acknowledges that there is no single strategy for social change in South Africa ... It is a fact that the majority of Coloured people expect the Labour Party to go in and speak to the Government from a platform where the Government and the world will have to listen to the voice of the people ... We believe you must fight where you can be seen and heard."⁴² Hendrickse was van mening dat die nuwe bedeling "gives us far more than we had. It underlines the whole question of the politics of persuasion and negotiation rather than the politics of protest."⁴³ Sy standpunt was dus: "If you want to win, you can't do so from outside. You can't win matches from the sidelines ... Apartheid won't go away unless we get in and remove it."⁴⁴ In 'n onderhoud het hy die beginsel van deelnemende demokrasie opnuut beklemtoon: "Die beste bokser is die een wat binne die kryt is. Dit help nie om net van die kantlyn af te kritiseer nie. Jy moet deel word van die strydperk." Hy het ook daarby gevoeg dat "die magte wat gegee is, kon ons gebruik tot voordeel van ons gemeenskap".⁴⁵

Allan Hendrickse het vriendskapsbande met Robert Sobukwe onderhou tot met sy dood. Hy het hom ook gereeld besoek. Sobukwe het ook ondersteuning aan die AP se strategie van deelname verleen. In 1990 verklaar Hendrickse in die Parlement: "He (Sobukwe) was one of those who in consultation with us had always encouraged the whole principle of participation."⁴⁶ Ook Oliver Tambo het Hendrickse se strategie van deelname en onderhandeling aanvaar. Hendrickse vertel hieroor: "I remember meeting with Oliver Tambo in London in 1978 ... and with Reggie September (the ANC representative in Western Europe). While we were participating in the Coloured Persons' Representative Council, what we were doing to expose and to oppose that

⁴⁰ B Pottinger, *The imperial presidency: P.W. Botha the first 10 years* (Southern Book Publishers, Johannesburg, 1988), p. 99.

⁴¹ Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 16 Mei 2003.

⁴² Du Pisani, pp. 104, 106.

⁴³ *Eastern Province Herald*, 4 November 1983.

⁴⁴ *Eastern Province Herald*, 21 Augustus 1984.

⁴⁵ Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 16 Mei 2003.

⁴⁶ *Debates of a Joint Meeting of Parliament*, 18 April 1990, kol. 6613.

which was discriminatory was accepted. They then accepted this strategy of participation as well."⁴⁷ Hendrickse het ook meermale in toesprake en gesprekke verwys na die feit dat Sam Kahn, 'n leidende lid van die SA Kommunistiese Party, in 1948 tot die Parlement verkies is as Naturelvertegenwoordiger vir die Kaap. In daardie sin was hy dus "the voice of the progressive forces at the highest echelon of government".⁴⁸

- 5) Hendrickse het geglo dat die meerderheid van die bruin mense ten gunste was van die AP se besluit om aan die Driekamerparlement deel te neem. In dié verband het hy verwys na "the surveys of Prof. L. Schlemmer of Natal University and the survey done by the Argus Group of Newspapers which gave clear indications that the majority of coloured people were in favour of participation, although they rejected the proposals as a final solution to the South African situation". Uit die AP se eie meningsopname (1 600 vraelyste is uitgestuur) het die volgende geblyk: "94 per cent rejected the Nationalist government's policy of apartheid, 83,3 per cent did not accept the government's proposals as final, 75 per cent said that it was a useful beginning and 79,4 per cent were in favour of the party's participation."⁴⁹
- 6) Allan Hendrickse het dit meermale baie duidelik gestel dat die AP die regeringstrukture sou gebruik as 'n verhoog om apartheid af te takel. In sy Eshowe-toespraak het hy met nadruk verklaar dat "we use these facilities to drive our principles and to reaffirm our principles and to reaffirm our belief in righteousness, justice, equality and the oneness of our South African nationhood". Daarby het hy gevoeg: "I want to reiterate our condemnation of all those acts in the South African statute book that hurt and are by now redundant ... Let's start somewhere and show the world that we are moving away from discrimination and at the first sitting of Parliament remove (those discriminatory acts) ..."⁵⁰ Die AP se deelname aan die nuwe bedeling "must in no way be interpreted that we are condoning any of the evil and iniquitous actions and laws of the present government. We are as firmly dedicated to fight all forms of discrimination as ever we were ... We reject apartheid ..."⁵¹ Onomwonde het hy sy standpunt gestel: "We will be going in - I say it loud and clear - to dismantle apartheid. Let there be no doubt about this."⁵² Hy het

⁴⁷ **Debates of a Joint Meeting of Parliament**, 8 Februarie 1990, kol. 356.

⁴⁸ Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 30 Mei 2003.

⁴⁹ Hendrickse, p. 22.

⁵⁰ Du Pisani, pp. 105, 109-10.

⁵¹ Hendrickse, pp. 19, 22.

⁵² Coetzer, p. 176.

die hoop uitgespreek dat "in five years I hope to see a statutory move away from discrimination and dispossession".⁵³

- 7) Die 1982-skeuring in die Nasionale Party - die grootste in 'n halwe eeu - was een van die faktore wat Hendrickse beweeg het om aan die nuwe bedeling deel te neem. Die skeuring het ten diepste gegaan oor die hele kwessie van magsdeling met die bruin mense. Op 22 Februarie 1982 het die Eerste Minister, mnr. PW Botha, in 'n verklaring daarop gewys "dat dit nie moontlik is om aparte instrumente vir blankes en Kleurlinge in die land in te stel sonder dat daar gesamentlike beraadslaging op die eerste, die tweede en die derde vlak van regering is nie ... Maar vir ons is die begrip beraadslaging en medeverantwoordelikheid wel 'n gesonde vorm van magsdeling ...". Die politieke kommentators, Alf Ries en Ebbe Dommissie, het dan ook onomwonde verklaar: "Die skeuring van 1982 (die wegbreking van die Treurnicht-groep) het bowenal getoon dat die Nasionale Party die pad van hervorming beslissend gekies het..."⁵⁴

Dit het beslis 'n indruk op die gemoed van Hendrickse gemaak, want in 1983 verklaar hy by Eshowe dat "I must acknowledge the courage of the Prime Minister to have taken the risks that he did. I believe it required dedication to that in which he believes to have risked his leadership within the NP and a further willingness to accept the fact that he will go down in the annals of history as the one who was prepared to accept a split in the NP rather than continue on the road that would lead to a situation too ghastly to contemplate."⁵⁵

6. VRUG VAN DEELNAME

Hendrickse het hom meermale in toesprake uitgelaat oor die vrug van die AP se deelname aan die Driekamerparlement. By 'n ontleding daarvan is daar veral twee fasette wat nadere aandag verdien.

- 1) By hom was daar geen twyfel nie dat dit gelei het tot 'n aftakeling van apartheid. In 'n gepubliseerde onderhoud (1987) het Hendrickse hom as volg uitgelaat oor apartheidswette wat geskrap is: "The removal happened as a result of our participation - some say they may have come about in any case - but, in fact, it was as a result of my presence on the Cabinet that there was an

⁵³ Eastern Province Herald, 23 Augustus 1984.

⁵⁴ A Ries en E Dommissie: **Broedertwis: Die verhaal van die 1982-skeuring in die Nasionale Party** (Tafelberg, Kaapstad, 1982), pp. 114, 200; De Klerk, pp. 101-2.

⁵⁵ Du Pisani, p. 106; Coetzer, p. 157.

acceleration of the removal of these acts. And these acts are: the Immorality Act and Mixed Marriages Act, the Prohibition of Political Interference Act, the amendment to the Aliens Act and the repeal of the Western Province Coloured Preferential Act. We have also had a significant influence over the amendment of the Influx Control Act, and there are many more areas of the Act which have been ameliorated as a result of our participation. So, if one has got some input, one is able to bring about change ... That is the purpose of our participation, to dismantle apartheid."⁵⁶ In 'n latere onderhoud het Hendrickse daarop gewys dat hy by die eerste vergadering van die Kabinet wat hy bygewoon het, verantwoordelik was vir die herroeping van die Wet op Verbod van Gemengde Huwelike en die Ontugwysigingswet (seksie 16), want hy het geglo "dit wat seer maak moet verwyder word".⁵⁷

In Desember 1990 verklaar Hendrickse in 'n toespraak: "Wie sou ook kon droom dat ons in 1990 die einde van die Wet op Afsonderlike Geriewe en die voorgestelde skraping van die Wette op Grondbesit van 1913 en 1936 sou sien? Dit was die AP wat tot vervelens toe, jaar in en jaar uit, by die regering vir die afskaffing van hierdie wette gepleit het. Die Party het hom nie tot geweld gewend om sy standpunte te stel nie. Ons het deur konstruktiewe deelname aan alle regeringsvorme hierdie wette van binne gerysmier en die regering nooit rus vir sy siel gegun nie."⁵⁸ Die volgende jaar het hy in die Parlement verwys na die lang debatte wat oor die Groepsgebiedewet gevoer is: "n Mens is bly oor die feit dat dit herroep gaan word. Dit onderstreep die waarde van die beginsel van deelname ... Na vele jare van oorlegpleging en protes, gaan die wet nou tog herroep word."⁵⁹

Eerw. Hendrickse se oudste seun, Peter, het in 'n parlementêre debat voortborduur op die rol wat die AP in die Parlement gespeel het: "Ons het in die eerste plek hierheen gekom om apartheid af te skaf, en in die tweede plek om 'n nuwe Suid-Afrika te skep. 'n Mens hoef maar net te kyk na wat alles gebeur het in die paar jaar sedert ons in die Parlement is, na die wette wat herroep is ... Ek glo ons het 'n groot aandeel gehad aan die veranderinge in die Parlement. Daar was die herroeping van die Wet op die Verbod op Politieke Inmenging, die Wet op Verbod van Gemengde Huwelike en die Ontugwet. Instromingsbeheer is afgeskaf. Groepsgebiede is bespreek. Agb. lede sal

⁵⁶ A Fischer en M Albeldas (reds): **A question of survival. Conversations with key South Africans** (Jonathan Ball, Johannesburg, 1987), pp. 438-9.

⁵⁷ Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 16 Mei 2003.

⁵⁸ **Arbeidersparty 25, Openingstoespraak, Eerw. H.J. Hendrickse, 27 Desember 1990**, pp. 5-6.

⁵⁹ **Debatte van die Gesamentlike Vergadering**, 4 Februarie 1991, kol. 78-9.

onthou ... dat ons die Regering gedwing het om in 1989 'n verkiesing te hou. Al dié dinge was aspekte van ons deelname."⁶⁰

Die AP kon ook op onderwysgebied 'n vernuwende rol speel: "Because of our participation in this system we have been able at the highest level to negotiate the whole question of examination certificates. People outside will continuously shout about the evils of apartheid and condemn those who are participating, but by our presence here we have at least achieved a degree of, if not a total re-evaluation of the educational system. We have done this by way of persuasion and converted members of the NP to think of the end product", aldus Hendrickse.⁶¹

In 'n onderhoud het hy ook daarop gewys dat die Parlement voor 1983 heeltemal wit was - selfs die straatveërs. Voorheen was die eetsaal van die Parlement gereserveer vir blanke Volksraadslede. Ná 1983 het die bruin mense en Indiërs aparte eetsale gehad. Na 'n "sit-in" is die parlementêre eetsaal toe vir almal oopgestel.⁶² In 'n toespraak het hy hieroor uitgewei: "On the social front ... the simple question of dining-room facilities became a reality after the first year of our participation in this tricameral structure. We now have that freedom of association within the parliamentary social structure that was never a reality in the past ... Parliament was a White prerogative and a White privilege over the years. Today we see movement and free association across the colour line. We see so-called Indian, Coloured and White policemen. We have a mobility around the corridors of Parliament ..."⁶³

- 2) 'n Faset wat baie sterk na vore kom, is die hele gedagte van politieke kruisbestuiwing en die feit dat die bruin mense se deelname onderlinge begrip bevorder het en gehelp het om die blankes se vrese te besweer. Mnr. FW de Klerk het hieroor getuig: "Suid-Afrikaners uit die drie gemeenskappe het vir die eerste keer in die Parlement bymekaargekom om sake van algemene belang te oorweeg. Daar was ware politieke wisselwerking en toerekenbaarheid. Wit Kabinetsministers moes aan die Kleurling- en Indiërhuise oor hul werksaamhede verslag doen. Hulle is aan kritiek en die verontwaardiging oor die ongeregtighede van apartheid blootgestel. Hulle moes ook les opsê oor die oorblywende elemente van diskriminasie. Regeringsministers is soms doodgeskreeu en moes dikwels luister na roerende proteste en beskouings wat hulle nog nooit tevore so regstreeks ervaar of aangehoor het nie. Hierdie ge-

⁶⁰ **Debate van die Gesamentlike Vergadering**, 7 Februarie 1991, kol. 345.

⁶¹ **Debates of the House of Representatives**, 21 Mei 1987, kol. 155.

⁶² Persoonlike onderhoud met eerw. Allan Hendrickse, 16 Mei 2003.

⁶³ **Debates of the House of Representatives**, 19 Augustus 1987, kol. 2269.

reelde kontak, debat en wisselwerking het die houdings van al die betrokkenes verruim. Dit was vir ons almal 'n leerproses."⁶⁴

Al dié dinge het 'n sterk invloed op De Klerk se denkwysse en gevoelens gehad: "Ek het al hoe meer besef dat alle vorms van rassediskriminasie eers verwyder moes word voordat 'n oplossing gevind kon word. Ek het ook 'n gevoel van toegeneetheid en waardering vir die Kleurlinggemeenskap ontwikkel: hulle het my taal gepraat, my kultuur gedeel ... Hierdie evolusie in my sienswyses en my diepste emosies het die grondslag gelê vir die verreikende veranderinge wat ek later aangevoer het, veral die oopstelling van die NP vir lede van alle bevolkingsgroepe, wat dit waarlik in 'n nie-rassige party omgeskep het. Ek het reeds begin besef dat waardes belangriker as kleur is ..." Volgens De Klerk het die Driekamergrondwet ook sommige van die kloue van vervreemding wat apartheid tussen die bruin mense en die blankes geskep het, help oorbrug.⁶⁵

Die tussentydse grondwet van die nuwe Suid-Afrika is in Desember 1993 deur die Parlement aangeneem. Tydens die debat het Hendrickse ook verwys na die rol wat politieke kruisbestuiwing gespeel het: "I believe that by our presence here, and our participation, we were able to have an educative effect upon people who dreamt of and believed in certain things in the past. By our presence here, we were able to affect that. They (the government) had to listen to us. ... I believe also that our participation here was a cross-pollination which led us to the point we have reached today."⁶⁶

Allan Hendrickse was van mening dat De Klerk se toespraak van 2 Februarie 1990 die resultaat was van 'n bekeringsondervinding: "Ons kan nie vergeet nie dat daardie bekeringsproses ook plaasgevind het as gevolg van die politieke kruisbestuiwing wat in hierdie Raad (die Gesamentlike Vergadering) en in die driekamerstelsel plaasgevind het."⁶⁷ Hendrickse was van mening dat die AP deur sy deelname aan die driekamerstelsel 'n bydrae gelewer het en die NP uiteindelik daarvan oortuig het dat hulle moet verander.⁶⁸ Hy het dit by 'n ander geleentheid benadruk dat dit die AP was "wat die vrees van die blankes teenoor swartmense help besweer (het)", en dat dit die AP se deelname aan die Driekamerparlement was wat die NP "finaal oortuig het om sy deur vir almal oop te gooi".⁶⁹ Deelname het daartoe gelei dat "a large number of

⁶⁴ De Klerk, p. 114.

⁶⁵ De Klerk, p. 115.

⁶⁶ **Debates of a Joint Meeting**, 17 Desember 1993, kol. 15311.

⁶⁷ **Debatte van die Gesamentlike Vergadering**, 4 Februarie 1991, kol. 72.

⁶⁸ **Debatte van die Gesamentlike Vergadering**, 30 Januarie 1992, kol. 417.

⁶⁹ **Arbeidersparty 25, Openingstoespraak**, p. 6.

Afrikaner Nationalists were stripped of their fears of sharing power and of their natural suspicion of people of 'colour' ..."⁷⁰

Hendrickse het in 'n dramatiese toespraak op 28 September 1988 oor die vernietigende uitwerking van die Groepsgebiedewet tydens 'n debat van die Gesamentlike Vergadering die gewetens van NP-parlementariërs aangespreek soos selde van te vore.⁷¹ Die **Financial Mail** skryf dat Hendrickse se "spell-binding hour-long address ... doubtlessly stung consciences on the government benches, and earned itself a place among the parliament's most memorable speeches. Hendrickse is at his most effective when making passionate, non-ideological appeals to reason and common humanity as he did in his *tour de force* - exposing the crassness of apartheid laws and the hurt caused by them. As part of 'an educative process' he tried to get across to members of the ruling party what it is like to have one's humanity rejected ..."⁷² Die veteraan joernalis, Norman West, het hieroor geskryf: "Never before in the history of South Africa has a coloured man had the protection of Parliamentary privilege in directly confronting the white law-makers about their own laws. Every one of those 55 minutes was epoch-making."⁷³

7. SAMEVATTING

In 2001 was dit 50 jaar sedert eerw. Hendrickse as predikant georden is. Mnr. FW de Klerk het toe in 'n boodskap van gelukwense onder meer geskryf: "History will recognise your great contribution towards the peaceful transition of our country to democracy."⁷⁴ Hierdie aanhaling moet teen die agtergrond van die Driekamerparlement geoordeel word. Vir De Klerk was die Driekamergrondwet "n simboliese vertrekpunt vir verandering en 'n belangrike stap vorentoe in die grondwetlike ontwikkeling van ons land". Die veelparty-kabinet, waarin Hendrickse onder meer gedien het, was volgens De Klerk "iets wat baie van ons geglo het groot belofte ingehou het".⁷⁵

Sedert Hendrickse in 1969 die politieke arena betree het, het hy konsekwent één doelwit nagejaag, naamlik "the inclusion of the total South African population in the central decision-making process of the country". By hom het dit dus gegaan om "the effective participation of all South Africans in all processes of lawmaking".⁷⁶

⁷⁰ "Man of the Year: Tweaking PW's tail", **Financial Mail**, 23 Desember 1988, p. 15.

⁷¹ **Wet op Groepsgebiede, 'n uittreksel uit die parlementêre debat van 28 September 1988.** (Brosjyre uitgegee deur die Raad van Verteenwoordigers).

⁷² "Man of the Year: Tweaking PW's tail", **Financial Mail**, 23 Desember 1988, p. 15.

⁷³ N West, "The speech that shocked", **Inside South Africa**, Desember 1988/Januarie 1989, p. 15.

⁷⁴ Matabata, p. 40.

⁷⁵ De Klerk, pp. 114, 145.

⁷⁶ Du Pisani, pp. 104, 107.

Hendrickse se laaste toesprake in die Parlement is in Desember 1993 gehou tydens die debat oor die tussentydse grondwet van die nuwe Suid-Afrika. Vir hom was dit die verwesenliking van 'n ideaal wat rigting aan sy politieke loopbaan gegee het: "Today sees the accomplishment of what we have hoped and worked for ... Today sees the fulfilment of the struggle for liberation ... Today we are therefore celebrating the liberation of victims. This is a day of celebration."⁷⁷

Die daeraad van 'n nuwe konstitusionele bedeling in Suid-Afrika ná 1990 was vir Hendrickse ook 'n bevestiging dat die AP se besluit van deelname in 1983 die regte een was. In Desember 1993 het hy hom as volg hieroor in die Parlement uitgelaat: "I believe that today certainly marks an occasion on which we who took the risks within the system and gave what we gave, can see the manifestation of it all. It is so that our participation was criticised. We were condemned by certain people. Today, in retrospect, those who disagreed with us, who were the detractors, are now saying that strategies were never common strategies, that strategies of the past were complementary to one another."⁷⁸

Hoofman Buthelezi en Allan Hendrickse het vir 'n paar jaar (1978-1982) saam in die loopgrawe teen apartheid geveg. In 1978 het Buthelezi die South African Black Alliance, met ander tuislandleiers en Hendrickse, gestig. Die besluit van die AP by Eshowe in Januarie 1983 het die einde van Buthelezi en Hendrickse se bondgenootskap beteken. Oor die jare heen het Buthelezi steeds groot agting vir Hendrickse gekoester. Na Hendrickse se dood op 16 Maart 2005 het Buthelezi in 'n huldeblyk onder meer na Hendrickse verwys as "one of South Africa's greatest sons" en as "a hero of the struggle".

Buthelezi het Hendrickse se bydrae tot die vryheidstryd as volg saamgevat: "I will always remember Allan, as a dear friend, with the deepest affection and respect for the important role he played in the liberation struggle. We shared deep bonds of fellowship and although we differed from time to time, we did so without diminishing our kinship in Christ. Allan and I shared the belief that a multi-pronged strategy was necessary to defeat apartheid and, I for one, believe that he made a significant contribution by fighting the system from the inside. When you change form, it has been observed, you begin to change the substance. He wisely rejected the path of violence, which can only lead to misery for the oppressed majority. I can never forget our participation with him in the Black Alliance. With the distance of time and the rapid reconstruction of the liberation history which is presently

⁷⁷ **Debates of a Joint Meeting**, 17 Desember 1993, kol. 15311-2.

⁷⁸ **Debates of a Joint Meeting**, 17 Desember 1993, kol. 15311.

taking place, it is too easy to forget that the path of people like Allan was often more difficult and required greater judgement."⁷⁹

Selvs pres. Thabo Mbeki het in sy huldeblyk hoë lof vir Hendrickse se bydrae gehad: "Throughout the complex period of our liberation struggle, when he and his colleagues in the Labour Party opposed apartheid from within the system, he remained firm in his resolve to help bring about a united, democratic and non-racial South Africa."⁸⁰ Uit bogenoemde is dit dus duidelik dat daar deesdae, by wyse van terugskouing, groter waardering is vir die rol wat Allan Hendrickse en die AP binne die Driekamerparlement gespeel het om apartheid af te takel en die weg voor te berei vir 'n nuwe demokratiese Suid-Afrika.

⁷⁹

Mangosuthu Buthelezi, **Message of Condolences**, 4 April 2005. (Kopie in besit van skrywer.)

⁸⁰

Pres. Thabo Mbeki, **Message of Condolences**, 26 Maart 2005. (Kopie in besit van skrywer.)